

FIZIOKRATSKA ŠKOLA I KASNIJI RAZVOJ EKONOMSKE MISLI

BORIS JURIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 338(091):338(497.18)(091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
Received : 1991-01-07

Autor ocjenjuje domete fiziokratske škole koja je djelovala u Francuskoj u razdoblju 1748-1780. Nadalje daje pregled odjeka fiziokratske škole u našim krajevima, prvenstveno u Dalmaciji. U kraćim crtama prikazuje kasniji razvoj ekonomske misli (engleska klasična politička ekonomija; Malthus, Mill, historijska škola, subjektivistički pravci, teorije državnog kapitalizma, teorije monopolističke konkurencije, suvremene građanske ekonomske teorije). Na kraju naglašava da su mnoge kasnije ekonomske škole do određene razine preuzele neke poglede fiziokratskih pisaca, dalje ih razradile, dopunile i uključile u svoje znanstvene sisteme.

Po uobičajenoj sistematizaciji ekonomskih doktrina nakon merkantilizma redovno slijedi obrada fiziokratske škole. O merkantilizmu pisao sam u prethodnom svesku *Radova*,¹ a ovdje bih pokušao skrenuti pažnju na važnije i zanimljivije oznake fiziokratske teorije i prakse.

Svrishodno je odmah ukazati na razlike između merkantilističke i fiziokratske škole:

a) Merkantilizam zagovara veoma jaku državnu intervenciju u privredi, dok fiziokrati stoje na pozicijama ekonomskog liberalizma.

b) Merkantilisti prvenstveno proučavaju i žele unaprijediti vanjsku trgovinu, točnije govoreći - izvoz. Fiziokratima pak pripada zasluga da su tržište ekonomskih istraživanja prenijeli iz područja prometa u područje proizvodnje, smatrajući pri tome poljoprivredu jedinom proizvodnom granom u kojoj se stvara višak proizvoda.²

---

¹ Boris Jurić, "Merkantilizam i južnoslavenski merkantilisti", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 29(16), Zadar 1990, str. 313-342.

² Fiziokrati dakle proglašavaju poljoprivredu izvorom bogatstva naroda, ali, radi potpunosti, bit će korisno primijetiti da su, po njima, takvi izvori također ribarstvo i rudarstvo.

c) Merkantilisti su dominirali u Evropi kroz čitava tri stoljeća (15, 16. i 17.st.). Pri tome merkantilizam se javlja širom Evrope, u Engleskoj, Francuskoj, Španjolskoj, na Apeninskom poluotoku, u Dubrovniku, u Rusiji... Za razliku od toga, fiziokratska škola u svom kreativnom vidu javlja se u Francuskoj, a na povijesnoj pozornici se u toj zemlji nalazi svega tridesetak godina.

d) U vezi s time galerija merkantilističkih pisaca je brojna i obuhvaća osobe različitih profila - od ministara i ostalih visokih državnih čelnika, preko trgovaca i drugih privrednika do svećenika. Fiziokrati u Francuskoj su malobrojni i između njih je neprijeporno na prvom mjestu Francois Quesnay.

e) S obzirom na izvanredno dugi vremenski raspon djelovanja merkantilista, razumljivo je da između pojedinih merkantilističkih pisaca ima popriličnih razlika u pogledima na važne ekonomske kategorije. Poznata su drugačija stanovišta između pripadnika ranog i razvijenog merkantilizma u pogledu politike vanjske trgovine. Zapravo, sam naziv merkantilizam odgovarajući pisci nisu dali sami sebi, već ga je kasnije uveo u upotrebu, i to u pejorativnom značenju, Adam Smith, drugi veliki predstavnik britanske klasične političke ekonomije. Sredinom 20. stoljeća poznati američki povjesničar ekonomskih doktrina Joseph Schumpeter se pita da li se merkantilizam uopće može tretirati kao jedinstvenu ekonomsku školu? Ostajući u određenoj dilemi Schumpeter, pišući o merkantilističkoj literaturi atribut "merkantilistička" uvrštava u navodne znakove. ("Merkantilistička" literatura!)

Kod fiziokrata stanje je bitno drugačije, oni su naime homogena ekonomska škola. Quesnay je glavna ličnost, s time da se Turgot, koji se često smatra drugim velikim predstavnikom fiziokrata, pravilnije može okrstiti kao nefiziokrat sa simpatijama za fiziokrate.

f) Merkantilisti, po nekima, čine prethistoriju političke ekonomije. Za razliku od njih fiziokrati su središnji dio francuske klasične političke ekonomije, koja zajedno s trojicom Engleza (William Petty, Adam Smith, David Ricardo) čini impozantnu zgradu građanske klasične političke ekonomije.

g) U pogledu demografskih stanovišta merkantilističke koncepcije obavezno su u sebi uključivale stimulativnu populacijsku politiku. Naime kao predstavnici mlade buržoazije merkantilisti su bili zainteresirani za obilje (tj. ponudu) radne snage, i to jeftine. Quesnay je inače vrlo skeptičan glede rasta stanovništva. On naime negira optimističko gledanje na stanovništvo. Po njemu, množenje ljudi uvijek prelazi granice bogatstva.

h) Sintetski govoreći, merkantilisti su teoretičari trgovačkog kapitalizma, a klasično fiziokratsko učenje, oličeno u stavovima Quesnaya, odražava interese, analizira i brani kasno feudalno društvo.

i) Doprinosi južnoslavenskih pisaca su, kada je riječ o evropskom merkantilizmu, bitni i opće priznati. Tu se radi o starim dubrovačkim ekonomskim piscima: Benku Kotruljiću, Nikoli Gučetiću i Stjepanu Gradiću,

potom o Matiji Vlačiću, rodnom iz Istre, te o Jurju Križaniću, porijeklom iz središnje Hrvatske. Međutim, kada je riječ o odcjecima fiziokratske škole u Dalmaciji, sve je do najnovijeg vremena dominiralo mišljenje da je riječ o piscima - epigonima. Nakon što su u najnovije vrijeme Ivan Pederin i Šime Peričić objavili svoje odlične radove, prethodnu ocjenu valja korjenito revidirati.

Šime Peričić prikazuje i ocjenjuje čitavu galeriju ekonomskih pisaca Dalmacije u 18. stoljeću.³ On pored ostalog piše: "Posljednjih desetljeća XVIII. st. Evropu su preplavila brojna gospodarska društva, akademije, neka vrsta znanstvenih ustanova, što je također ubrzo činjeno i u Mletačkoj Republici, pa time i u Dalmaciji... - Prva je utemeljena 1767. god. u Splitu pod imenom 'Società economica' ili Accademia agraria, čija je primarna svrha bila proučavanje stanja pokrajinske poljoprivrede i iznalaženja konkretnih rješenja za njeno unapređenje, kako u teoriji tako i u praksi... - Dvadesetak godina poslije one u Splitu, osnovane su slične u akademije u Zadru i Trogiru. Ona u Zadru uspostavljena je u ljeto 1787. god. radi gospodarskog unapređenja i općeg boljitka stanovništva Dalmacije, pod imenom Ekonomsko-poljoprivredne akademije (Accademia economico agraria). Sljedeće godine osnovana je Accademia agraria u Trogiru (Kaštel-Lukšiću), čiji je izričiti zadatak bio unapređenje 'seoske ekonomije' u teoriji i praksi... - Normalna posljedica postojanja i djelovanja agrarnih akademija bila je pojava mnogih pisaca o aktualnim problemima... - Najveći broj pisaca prihvatio je fiziokratsko isticanje primata poljoprivrede nad trgovinom..." (Š. Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980, str. 69, 71.)

Konkretno o pojedinom članovima tih akademijâ - piscima zapaženih ekonomskih spisa Š. Peričić raspravlja u navedenom radu, obj. u *Prilozima za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*. Posebno pak o zadarskoj Akademiji Š. Peričić je imao prilike izlagati u svojem tekstu u djelu grupe autora *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar 1987.

Ivan Pederin nije se međutim ograničio samo na pobliži i visokokvalitetni prikaz i ocjenu pisaca iz redova fiziokratskog pokreta u Dalmaciji, već je povrh toga još: - pružio mnoga relevantna zapažanja o fiziokratizmu općenito, dakle o fiziokratizmu u evropskim razmjerima; - ispravio dosadašnju dosta skromnu ocjenu o dometima dalmatinskih fiziokrata, po kojoj su oni samo bili epigoni u odnosu na klasičnu fiziokratsku doktrinu; Ivan Pederin naime ističe svjež i izvorne misli u spisima dalmatinskih fiziokrata. (To čini također i Šime Peričić.)

Iz izvanredno zanimljivih i za ekonomsku historiju dragocjenih tekstova Ivana Pederina prenijet ćemo samo nekoliko stavova i ocjena:

"Ovaj nauk" (tj. fiziokratizam), "gospodarski i politički u isti mah, imao je

³ Šime Peričić, "Ekonomski pisci Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike", *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984.

odraza u Italiji, a i kod naših intelektualaca. Najprije ćemo se” - nastavlja dalje Pederin - “pozabaviti talijanskim fiziokratizmom koji su naši intelektualci okupljeni u poljodjelskim akademijama u Zadru, Splitu i Trogiru prihvaćali, ali ne bez daljnega, jer su prilike u nas bile drukčije nego u Italiji.”⁴

“Talijanski fiziokrati traže da se država mora brinuti da bude što više bogatih građana pa će i sama biti bogata. Prema Gaetanu Filangeriju poljodjelstvo će ojačati u slobodnoj konkurenciji koju će omogućiti liberalizam trgovine i reforma carinskog sustava. On je protiv skupe profesionalne vojske, a za opću vojnu obavezu, tako da ljudi, dok nema rata, mogu raditi...”⁵ “Završavajući ovaj prikaz nauka talijanskih fiziokrata naglasit ćemo” - zaključuje Pederin - “da nije bio militaristički ili ekspanzivan u drugom smislu, on je bio za partnerstvo i bratimljene naroda...”⁶

Fiziokratske su ideje stekle pravo građanstva i u Mletačkoj Republici, gdje je trgovina opadala a poljoprivreda je bila u lošem stanju.

“Fiziokratski pokret u Dalmaciji javio se u to doba poslije francuskog pokreta, ali istodobno s talijanskim s kojim je u vezi, ali ne u epigonskoj prema njemu jer rješava specifične prilike koje se u Dalmaciji bitno razlikuju od prilika u Italiji zbog posebnosti našeg kolonata i položaja Morlaka i Novijoj i Najnovijoj stečevini...”⁷

“Naš fiziokratski pokret djelovao je u okvirima evropskog pokreta pokazavši nacionalne karakteristike. U njima se stvorio pojam suvremenog čovjeka - građanina, koji ima pravo na sreću i naobrazbu. Čovjeka čiji će se interesi poklapati s državom pa će on sam, njegova imovina i rad postati čimbenik i uvjet državne moći. Makoliko položaj tog suvremenog čovjeka u odnosu na državu bio povoljan, za državu je bio tek korist a vrijedio joj je samo onoliko koliko je radio i kolik je bio njegov posjed što su ga fiziokrati proglasili neotudivim...”⁸

Podsjetimo i na to da naš “fiziokratski pokret ne samo da nije bio epigonalan, već je djelovao u svjetskim okvirima. Tako se Antun Pušić, zadojen

⁴ Ivan P e d e r i n, “Fiziokratski pokret u Dalmaciji”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, 10, 1984, 1-2, str. 169.

⁵ P e d e r i n, nav.dj., str. 169.

⁶ P e d e r i n, nav.dj., str. 170-171.

⁷ P e d e r i n, nav.dj., str. 171-172. - Usp.: Ferdo Č u l i n o v i ć, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, Prva knjiga, Zagreb 1961, str. 172-179. i 206-211; Marijan H o r v a t, Konstantin B a s t a i ć i Hodimir S i r o t k o v i ć, *Rječnik historije države i prava*, Zagreb 1968, str. 34-35. i 191-195; Vjekoslav M a š t r o v i ć, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Zadar 1959, str. 11-17, 18-20, 45-47, 60-63.

⁸ P e d e r i n, nav.dj., str. 194.

idejama hrvatskih fiziokrata krajem 18. stoljeća otisnuo u svijet. Poslije lutanja Evropom stigao je u Portugal. Na početku 19. stoljeća postao je admiral, pa guverner Zelenortskih Otoka, na kojima je proveo u djelo ono što nije mogao provesti u Dalmaciji..."⁹

Svoj odlični rad o fiziokratskom pokretu u Dalmaciji Ivan Pederin završava napomenama o tome, da je krajem tridesetih godina 19. stoljeća austrijska vlast omogućila lansiranje ideja sličnih fiziokratskima, a kao jedna od posljedica toga je i pojava različitih časopisa na Slavenskom Jugu, kroz čije su se rubrike afirmirale neke fiziokratske ideje. Npr.: "u rubrici *Zore dalmatinske* posvećenoj seljacima oživjelo je nasljeđe fiziokratskog pokreta koji se u nas onda još nije bio zaboravio. Te stečevine naših fiziokrata će u *Zori dalmatinskoj* i kasnijim časopisima prožeti naš mentalitet u 19. stoljeću."

Prenijeli smo, dakle, nekoliko stavova i ocjena iz navedenog rada Ivana Pederina, a što se tiče dobijanja cjelovitog i relevantnog uvida u fiziokratski pokret u Dalmaciji upućujemo ne samo na navedeni rad već i na neke druge radove tog pisca.¹⁰

Odras fiziokratskih ideja u praksi osjeća se u Dalmaciji u doba francuske vladavine, i to doista intenzivno. V. Dandolo neposredno po svom preuzimanju civilne uprave u Dalmaciji u svoj program rada uvrštava unapređenje poljoprivrede, obrta i trgovine. I zaista, Dandolo inicira i ohrabruje rad na razvoju ratarstva, vrtlarstva, voćarstva i šumarstva. Pokušava se obnoviti i rad na uzgoju i preradi duhana. Dao je Dandolo isušivati močvare, kopati bunare pitke vode i sl. Povrh stimuliranja biljne proizvodnje preporuča i poboljšice u stočarstvu. U cilju razvoja spomenutih (i drugih) djelatnosti donosi odgovarajuće pravne propise kao i odgovarajuće instrumente ekonomske politike. Izgradnja cesta u Dalmaciji u doba francuske vladavine je inače vrlo dobro poznata. Dandolo je zaslužan i za kulturni uspon Dalmacije. U Zadru izlazi *Kraljski Dalmatin*; to su prve novine na hrvatskom jeziku. U Zadru se također osniva i djeluje sveučilište s više fakulteta, a zabilježeni su i drugi uspjesi u djelokrugu razvoja društvene nadgradnje.¹¹

"Na osnovu arhivske građe znamo pouzdano da je u Zadar sa svojom svitom stigao generalne providur Vicko Dandolo 3. srpnja 1806. godine. Devet dana nakon njegova dolaska 12. srpnja, u Zadru je tiskan prvi broj *Il Regio Dalmata - Kraljski Dalmatin*. Francuska je vlada za svoju novu pokrajinu pokrenula

⁹ P e d e r i n, nav.dj., str. 193.

¹⁰ Pored radnje I. Pederina nav. u prethodnim bilješkama vidjeti od istog pisca i: "Đuro Ferić kao pjesnik hrvatskih fiziokrata i jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda", P. o. iz: *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, sv. 21, Dubrovnik 1983; "Antun Pušić, guverner Zelenortskih Otoka, admiral i znanstvenik na početku prošlog stoljeća", *Adriatica maritima*, Zadar 1979, sv. 3,¹¹ Ferdo Š i š i ć, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, str. 383.

bijezični službeni list. Po vremenu izlaženja list je bio tjednik... - List je izlazio u nakladi od 600 primjeraka. Godišnja pretplata je iznosila 12 mletačkih libara... Nigdje se u listu ne spominje tko je uređivao *Kraglski Dalmatin*. Nema potpisa glavnog urednika kao što je to uobičajeno... - List je imao ne samo propagandistički značaj. Objavljivao je službena obavještenja i razna uputstva, naredbe. Uputstva su se odnosila na unapređenje u gospodarstvu. - Do ukidanja lista dolazi 1. travnja 1810. godine. Prve novine na hrvatskom jeziku izlazile su tri godine, osam mjeseci i dvanaest dana..." (Josip Vidaković, "Kraljski Dalmatin (prva novina na hrvatskom jeziku) u funkciji razvoja, zbornik *Novinarstvo u funkciji razvoja*, Vinkovci 1990, str. 137.)

Josip Vidaković nadalje skreće pažnju na ključne okolnosti u vezi s pokretanjem i izlaženjem lista, pa pored ostalog naglašava:

- "da je odluka o tiskanju *Kraglskog Dalmatina* donesena prije Dandolovala dolaska u Zadar" (Vidaković, str. 138);

- "List nije osnovao Dandolo nakon dolaska u Zadar, već je odluku o osnivanju lista donio sam Napoleon..." (Vidaković, str. 139);

- "Vidjeli smo odnosno dokazali" - nastavlja J. Vidaković - "da je ideju o osnivanju lista dao sam car Napoleon. I ne samo ideju, nego je i odredio urednika, u osobi Bartholomea Benincase..., da je Dandolo veoma aktivno sudjelovao u programu lista i samom njegovom naslovu..." (str. 139). Treba naime podsjetiti da je bilo predviđeno da prvobitni naziv lista bude *Il Dalmata Veneto*...

Međutim, "o nekom općenitom blagostanju u Dalmaciji pod francuskom vlašću ne može se govoriti, a s vremenom je teret te vlasti postajao sve teži..." (Jaroslav Šidak),¹²

U literaturi (Dinko Foretić) se iznose i precizni podaci o gradnji cesta od strane Francuza (u Dalmaciji), a to se uspoređuje s kasnijom izgradnjom cesta od strane Austrije: "Francuzi su u okupiranoj Dalmaciji (1806) zatekli 281,6 km kolskih cesta, a oni su izgradili još 298 km, pa je Austrija, okupiravši po drugi put Dalmaciju, naslijedila od njih ukupno 579,6 km kolskih cesta. U toku svoje stogodišnje uprave (1814-1918), Austrija je u Dalmaciji sagradila još 436,2 km kolske ceste, pa je ukupna duljina tih tzv. državnih cesta iznosila 1015,8 km..."¹³

I u Dubrovniku osjetio se dah fiziokratskih ideja. Poljoprivreda je u Dubrovačkoj Republici u drugoj polovici 18. stoljeća svračala na sebe posebnu pažnju kako plemića tako ostalog gradskog stanovništva. To je doduše više bilo posljedica slabljenja drugih grana dubrovačke privrede, a manje općeg interesa za poljoprivredu pod utjecajem ideja francuskih fiziokrata...

¹² Napomena Jaroslava Š i d a k a kao priređivača izdanja nav. Š i š i ć e v a djela iz 1962. god., str. 387, bilješka br. 21.

¹³ Dinko F o r e t i ć, "O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća", P. o. iz *Zbornika o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri*, str. 28.

Također je Ruđer Bošković, jedno od prvih imena dubrovačke znanosti (fizičar, matematičar, astronom, filozof i diplomat), bio simpatizer fiziokratskih stavova...

I Stjepo Obad piše o fiziokratskim idejama i odgovarajućoj praksi na dalmatinskom selu: "Poslije višestoljetna zaostajanja dalmatinskog sela u razvoju, u drugoj polovici osamnaestog stoljeća kod domaćih intelektualaca svjetovnoga i crkvenog porijekla, pod utjecajem zapadnoga fiziokratskog strujanja, javila se misao o unapređenju poljodjelstva, kako bi se došlo do više hrane i spriječile tradicionalne gladi. U osnovi" - nastavlja dalje Obad - "zamisao je bila dobra, ali je naišla na više prepreka. Prvo, koloni i kmetovi nisu bili zainteresirani za unapređenje proizvodnje budući da zemlja nije bila njihova nego gospode, koja žive u gradovima. Drugo, seljak je zazirao od svega što dolazi od zemljišnog vlasnika, makar koliko to bilo korisno za njega. Treće, seljak nije znao čitati ni pisati te nije mogao pratiti dostignuća znanosti u poljodjelstvu na hrvatskom i talijanskom jeziku. Rijetki seoski župnici jedino su mogli pratiti te novine i prenositi ih seljacima. Stoga su" - zaključuje Obad - "nastojanja domaćih fiziokrata ostala u uskom krugu triju dalmatinskih gradova Splita Trogira i Zadra. Budući da se razvijao na domaćoj stvarnosti fiziokratski pokret u Dalmaciji je imao i svoje specifičnosti. Mletačke, austrijske i francuske vlasti prihvatale su te ideje, osobito Vincenze Dandolo, ukoliko su se uklapale u guvernerov poljodjelski program. Pobjedom reakcije, prvih desetljeća druge austrijske uprave, nove vlasti, pritisnute glađu, nerodicama i epidemijom, ogradile su se od naprednih utjecaja sa Zapada, pa i agrarne revolucije, tako da tek od četrdesetih godina, osobito u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, uz pomoć domaćih privrednika, nešto se više nastoji pomoći selu i seljaku, koji je i poslije 1848. ostao u ekonomskoj ovisnosti prema zemljišnim vlasnicima i gradu, kako bi se izvukao iz siromaštva i oslobodio lihve. Prema tome započeti proces u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, uz sve plime i oseke, nije se mogao zaustaviti, iako su ga kočili nerazriješeni zemljišni odnosi..."¹⁴

Fiziokratska škola

Odabrani tekstovi fiziokrata (Quesnaya i Turgota) mogu se na našem jeziku naći u poznatoj knjizi *Ekonomisti 17. i 18. stoljeća* (Zagreb 1952), a prikaz i ocjena fiziokratskih stavova i dostignuća kod Obrena Blagojevića, Adolfa Dragičevića, Branislava Šoškića i drugih, ako je riječ o našim piscima. Što se tiče stranih autora, svakako su u prvom planu Eric Roll te Joseph A. Schumpeter.

¹⁴ Stjepo O b a d, "Neke karakteristike stanja i kretanja na dalmatinskom selu od sredine 18. stoljeća do prvoga svjetskog rata", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 26(13), 1986/87, str. 257-258. -Vidjeti od istog pisca i knjigu *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.

S obzirom na svoj znanstveni domet Schumpeter je možda najrelevantniji. U glavi "‘Merkantilistička‘ literatura" on odgovarajuću materiju prikazuje idućim redom:

1. Interpretacija "merkantilističke" literature
2. Izvozni monopolizam
3. Devizna kontrola
4. Trgovinska bilanca
5. Analitički napredak od zadnje četvrtine sedamnaestog stoljeća...

(Vidjeti: Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, sv. 1, Informator Zagreb, 1975, str. 278-312.) U okviru te glave nalazi se i Schumpeterova dilema: "- ako se uopće može reći da su imali jedinstvena mišljenja -" (nav.dj., str. 279), a što je u vezi s pitanjem može li se uopće tako šarena galerija pisaca iz triju stoljeća tretirati kao jedinstvena ekonomska škola, kako je uostalom već spomenuto na drugom mjestu u ovom članku.

Svakako je vrijedno podsjetiti kako je Schumpeter u svojoj citiranoj *Povijesti ekonomske analize* zabilježio i rad Benka Kotruljića. Zanimljivo je pri tome primijetiti da to nije učinio u glavi "‘Merkantilistička‘ literatura", već u glavi "Upravni savjetnici i pamfletisti" koja prethodi glavi "Ekonometričari i Turgot". Naime, pišući o "Upravnim savjetnicima i pamfletistima" (nav.dj., sv. 1, str. 130) Schumpeter navodi Kotruljićevo djelo *O trgovini...* s oznakom godine prvog tiskanja: 1573. (B. Cotrugli Raueo = B. Kotruljić). Inače, taj se Kotruljićev rad spominje u prikazu literature o knjigovodstvu i trgovačkoj aritmetici.

Što se tiče obrade fiziokrata, Schumpeter ju je uvrstio u glavu pod naslovom "Ekonometričari i Turgot". U tu glavu Schumpeter najprije, i to pod naslovom "Politička aritmetika", uključuje u prvom redu prikaz Williama Pettyja i Gregoryja Kinga; slijede zatim Boisguillebert i Cantillon, fiziokrati i Turgot. Prema Schumpeteru, izuzevši Turgota koji je, kako znamo, iz više razloga specifična figura, svima im je zajednički "duh numeričke analize. Oni su" - nastavlja Schumpeter - "bili ekonometričari..." (Vidjeti: Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, sv. 1, str. 173-205)

Sadržaj poglavlja "Fiziokrati" (str.184-200) kod Schumpetera jest sljedeći:

- (a) Quesnay i učenici
- (b) Prirodno pravo, poljoprivreda, laissez-faire i jedinstveni porez
- (c) Quesnajeva ekonomska analiza
- (d) Ekonomska tablica.

Zasebno se pak (str. 200-205) govori o Turgotu. Tu se pored ostalog nalazi ova Schumpeterova ocjena: "Premda Turgot nije bio ekonometričar, njegovom velikom imenu dato je mjesto u našoj galeriji, jer je tako često ubrajan u fiziokrate, premda uglavnom uz ograde... On se ne bi smio uvrstiti među fiziokrate uz neke rezerve, već u nefiziokrate s fiziokratskim simpatijama." (str.200-201)

Prelazeći na Quesnaya valja istaći da je on pisac većeg broja radova. Tu su najprije članci u *Enciklopediji*, a zatim: *Ekonomska tablica*, *Prirodno pravo*, *O trgovini*, *Kineski despotizam*... Ovaj je posljednji rad dao osnove za spekulaciju o kineskom utjecaju na fiziokrate. (Kao zanimljivost valja spomenuti da je i glavno Turgotovo djelo - *Razmatranja o postanku i raspodjeli bogatstva* - napisano u korist dva kineska studenta...)

Vraćajući se na Quesnaya valja svakako podsjetiti i na njegov rad *Opća načela ekonomske vlade u nekom agrarnom kraljevstvu i primjedbe na ta načela*.

Q u e s n a y je bio liječnik, pored ostalog dvorski liječnik Luja XV, a ekonomskim se je pitanjima počeo baviti u kasnijim godinama svog života. Afirmaciju kao ekonomist stekao je najprije kroz svoje članke u poznatoj *Enciklopediji*. Bili su to prilozi pod naslovom "Zakupci" i "Žitarice". Njegov izbor tematike je razumljiv, jer su u tadašnjoj Francuskoj problemi poljoprivrede bili veoma aktualni. Stanje u poljoprivredi bilo je loše (niske cijene poljoprivrednih proizvoda). Merkantilistička politika vođena je u Francuskoj za vrijeme Luja XIV, a pod rukovodstvom J.B. Colberta dala je u nekim aspektima dobre rezultate. Razvijaju se zanati, manufakture, unapređuje se pomorstvo, vanjska trgovina, konkretnije izvoz, ali množina propisa o reguliranju privrede ograničava efikasnost privređivanja.

Fiziokrati, za razliku od merkantilista koji zagovaraju jaku državnu intervenciju u privredi, preporučuju državi da se ne miješa u privredni život. Potrebno je, prema fiziokratima, omogućiti afirmaciju tzv. prirodnog poretka. Pozitivno pravo treba da bude u skladu s tim prirodnim poretkom te da osigura ekonomsku slobodu. "Neka stvari idu svojim tokom" - poznata je krilatica fiziokrata.

Quesnay, kao prva ličnost među fiziokratima, u stvari je branitelj prosvijećenog apsolutizma i određenih institucija feudalnog poretka. Klasični fiziokratizam, dakle Quesnay, griješi međutim u tome što tada zatečene društveno-ekonomske odnose shvaća kao stalne društvene zakone, a ne samo kao jednu etapu u dugoročnom razvoju.

Glasovito Quesnayevo djelo *Ekonomska tablica* je neke vrste sinteza više-manje svih njegovih stanovišta, jer se taj rad zasniva kako na njegovoj koncepciji o poljoprivredi kao jedinom izvoru bogatstva tako na njegovoj diobi na tri klase. U tom radu zatim Quesnay vrši analizu na visokom stupnju apstrakcije upotrebljavajući više pretpostavki da bi je učinio preglednijom. Pretpostavlja da su cijene konstantne, ne uzima u obzir vanjsku trgovinu i sl. Valja dodati da Quesnayeve analiza predstavlja analizu jednostavne a ne proširene reprodukcije.

Američki ekonomist ruskog porijekla Wassily Leontief, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 1973. god., tvorac poznatog analitičkog oruđa u ekonomskim istraživanjima - "input-output" tabelâ, navodi kao svog prethodnika

Quesnaya i njegovu "Ekonomsku tablicu". Kao što je poznato "input-output" tabele prikazuju a) koliko je u promatranom razdoblju isporučila proizvoda pojedina grana, b) koliko je svaka grana primila od drugih grana u razmjeni i c) koliko joj je ostalo za vlastito korištenje i za razne oblike potrošnje. Prema tome, "input-output" tabele su jedna od metoda kvantificiranja međuzavisnosti u privredi. Te su tabele veoma pogodne za planiranje i analizu privrednog razvoja. Vraćajući se na pionirske zahvate Quesnaya valja podsjetiti kako se njegova analiza odnosi na međuzavisnost triju "sektora": a) poljoprivrede, b) industrije i c) potrošnje plemića. U osnovnoj ideji između Quesnayeve *Ekonomske tablice* i suvremenih "input-output" analiza postoji makar i skromni, analogni pristup...

Ekonomska tablica (za koju Schumpeter primjećuje da bi joj možda bolje pristajhao naziv: "slika") prvi put je tiskana u Versaillesu 1758. god. i to s mnogo pompe i ceremonije. Priča se da je sam Luj XV vršio ispravke tiskarskih pogrešaka. No taj je izvornik preko sto godina bio zagubljen i kada je pronađen, ponovo je u faksimilu objavljen zaslugom Britanskog ekonomskog društva 1895. god. Međutim, Quesnay je objavio i drugu verziju, nešto pojednostavljenu. Tako postoje dvije njegove "ekonomske tablice" koje se služe drugačijim brojkama, a moglo bi se reći da se doduše minimalno razlikuju i u teorijskim stavovima.

Prema Schumpeteru tri vida *Ekonomske tablice* privlače prvenstvenu pažnju.

Prvo, metoda te tablice dovodi do velikog pojednostavljanja. Zna se, dakako, da se stvarni privredni život bilo kojeg razvijenog društva sastoji od milijuna odnosa i tokova između poduzeća i domaćinstava. Naravno, može se o njima imati veliki broj spoznaja, ali je vrlo teško obuhvatiti ih u potpunosti. Prema tome dragocjena je ideja fiziokrata (a podsjetimo se da je to bilo sredinom 18. st.) da se ti mnogobrojni odnosi zamijene prikazom odnosa između klasa, odnosno prikazom kretanja makroagregatnih veličina. Proizvodnja se u takvim prikazima ogleda u jednom nizu sekvenci, a raspodjela u daljnjem nizu.

Drugo, Quesnay nije samo postavio odgovarajući teoretski model, već se brinuo i o prikupljanju statističkih podataka. Pokušao je, štaviše, procijeniti vrijednost godišnje proizvodnje, kao i drugih makroagregata. Može se reći da je u prilikama svog vremena vršio ekonometrijski postupak.

Treće, a po Schumpeteru "i najvažnije", je to da je *Ekonomska tablica* bila prva metoda da se daje eksplicitna koncepcija prirode ekonomske ravnoteže. Bilo je dakako više ili manje uspješnih pokušaja na tom planu i u spisima Smitha, Saya, Ricarda itd., ali optimalne rezultate na tom polju postigao je, po Schumpeteru, Walras, čiji je sistem jednadžbi o definiranju statičke ravnoteže u sklopu međuzavisnih količina - Magna Charta ekonomske teorije...¹⁵

Jedan od Quesnayevevih sljedbenika imao je tako visoko mišljenje o

¹⁵ Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, sv. 1, Zagreb 1975, str. 197-200.

Ekonomskoj tablici da ju je - zajedno s pronalascima pisma i novca - ubrojio u najznačajnija otkrića čovječanstva.

Quesnayeva dioba društva na klase je sljedeća:

I) Proizvodna klasa koja obuhvaća zaposlene u poljoprivredi. Tu ulaze i kapitalisti - zakupci koji organiziraju poljoprivrednu proizvodnju u većim razmjerima, i najamni radnici angažirani u poljoprivredi, i individualni poljoprivredni proizvođači (seljaci).

II) Klasa vlasnika, koja obuhvaća kralja s njegovim službenicima, plemstvo i svećenstvo.

III) Sterilna ili neproizvodna klasa, koja obuhvaća zaposlene u čitavoj privredi, izuzevši, dakako, poljoprivredu. Po fiziokratima, vidjeli smo, ostale proizvodne grane - od prerađivačkih radnosti do uslužnih privrednih djelatnosti - nisu proizvodne. U poljoprivredi se, po Quesnayu, jedino stvara višak proizvoda i on je dar prirode.

I po Quesnayu je očito da klasa vlasnika prisvaja čisti proizvod bez rada i bez ulaganja kapitala u proizvodnju. Međutim on nalazi obrazloženje njezina mjesta u društvu kroz prirodno pravo privatnog vlasništva nad zemljom. Quesnay ipak vidi njen parazitski položaj pa zbog toga predlaže da se jedino ta klasa oporezuje.

Quesnay je inače bio protiv oporezivanja radnika i farmera. Kada je riječ o radnicima, oporezivanje bi obuhvatalo najsiromašnije slojeve, a to po Quesnayu nije pravedno. Kada je pak riječ o farmerima, to bi onemogućilo reprodukciju, što bi, naravno, izazvalo lanac negativnih posljedica za društvo u cjelini.

Inače, Francuska je u vrijeme fiziokrata imala oko 25 milijuna stanovnika, koji su bili razvrstani u tri staleža: svećenstvo, plemstvo i tzv. "treći stalež". Plemstvo i svećenstvo su povlašteni staleži i čine jedinstvenu vladajuću klasu. Bilo ih je svega 2 % od svekolikog broja stanovnika. Za razliku od njih, tzv. "treći stalež" je društveni sloj bez političkih prava. Tu je najbrojnije bilo seljaštvo, koje je zahvaćalo oko 90 % svekolikog broja stanovnika. Ostatak (oko 8 %) čine buržoazija i radnici. Kako se razabire, tzv. "treći stalež" obuhvaća više klasa: tu su i buržoazija i radnici i seljaci. Trgovačka i manufakturna buržoazija posjeduju ekonomsku moć, ali želi i politička prava. U tome su korijeni velike francuske buržoaske revolucije, koja će svom žestinom izbiti 1789. god.

U ekonomskoj strukturi tadašnje Francuske poljoprivreda je osnovna privredna grana. No uoči pojave fiziokratske škole bila je ta grana u teškom položaju. Luj XIV vodio je četiri teška rata koji su se negativno odrazili na stanje poljoprivrede i sela. S jedne strane, dio aktivnog poljoprivrednog stanovništva je u redovima vojske. S druge strane, središnja državna vlast pored drugih velikih problema zanemaruje razvoj te privredne grane. Stoga je ozdravljenje poljoprivrede, objektivno gledajući, bio prvorazredni društveni problem Francuske u 18. stoljeću.

Fiziokratima su bliski prosvjetitelji koji, kako znamo, čine osebujan

filozofski pokret. Jednima i drugima je zajednička crta visok stupanj kritičnosti prema postojećem poretku. U stvari, pobliže govoreći trebalo bi naglasiti kako su fiziokrati jedna struja koja je izrasla u okvirima prosvjetiteljstva. I sam naziv "fiziokracija" označava "prirodni poredak". Fiziokrati ističu da je jedan od elemenata prirodnog poretka težnja čovjeka za maksimalnom korisnošću i uživanjem, dakle hedonizam. Ako pojedinac djeluje u pravcu ostvarivanja vlastitog blagostanja, kao posljedica mnogobrojnih takvih poteza pojedinaca ostvarivat će se ujedno u krajnjoj liniji blagostanje društva kao cjeline.

"Prosvjetiteljstvo" je oznaka za supstituciju antičkih i kršćanskih autoriteta razumskim i iskustvenim mišljenjem, pa tako i za zamjenu pretežno crkvenoteološke kulture srednjeg vijeka novovjekim *sekularnim shvaćanjima*. Taj prijelom između "mračnog" (jer je bio eshatološki usmjeren) srednjeg vijeka i ovostranski orijentiranog novog vijeka prosvjetitelji su osjećali kao početak "doba svjetla". Denis Diderot opisao je novo osjećanje života uznositom izrekom: "Duh našeg vremena kao da je duh (misaone) slobode", a Immanuel Kant u svojemu spisu "Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?" daje 1784. definiciju koja je postala klasičnom: "Prosvjetiteljstvo je izlazak čovjeka iz malodobnosti koju je sam skrivio." Ishodištem prosvjetiteljstva bila je "evropska kriza savjesti"... između 1685. i 1715. što je proistekla iz krvavih iskustava vjerskih ratova i sa sobom donijela radikalno nov pogled na čovjeka.¹⁶ Prema tome, prosvjetiteljstvo je opći duhovni pokret u evropskim zemljama u 18. stoljeću protiv dogmatskog autoriteta, drugim riječima za pobjedu kritičkog uma u znanosti i umjetnosti ali također i u politici te javnom životu.

Quesnay, naravno, analizira mnoge druge ekonomske kategorije. Tako npr. po njemu je najamnima, bilo poljoprivrednih bilo manufakturnih radnika, adekvatna prosječnoj cijeni najpotrebnijih sredstava za životno izdržavanje. Quesnay nam ne daje neku zaokruženu teoriju vrijednosti. Ipak razlikuje prirodne i tekuće cijene. Prirodna cijena industrijskih proizvoda mu je prometna vrijednost koja je limitirana troškovima proizvodnje. Prirodna cijena pak poljoprivrednih proizvoda obuhvaća troškove proizvodnje + čisti proizvod..

Po Quesnayu profit je posebna varijanta najamnine, tj. nagrada za visokokvalificirani rad. Kamatu izvodi iz rente. Quesnay oštro kritizira merkantiliste u sljedećem: U trgovini se razmjenjuje jednaka vrijednost za jednaku vrijednost, pa prema tome merkantilisti imaju krivo kada izvor profita nalaze u trgovini, makar to bila i vanjska trgovina, oličena u izvozu robe za plemenite metale. Merkantilistima je novac cilj, a po Quesnayu je jedina svrha novca olakšavanje trgovine.

Quesnay smatra da trgovački kapital može donijeti profit samo kao rezultat eventualne neekvivalentne razmjene. U poljoprivredi Quesnay razlikuje stalni i

¹⁶ Grupa autora, *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb 1977, str. 524.

optičajni kapital, mada ih drugačije naziva ("prvobitni predujmovi" - "godišnji predujmovi").

Da bismo zaokružili sliku o Quesnayu valja dodati kako je on bio pristaša prosvijećenog apsolutizma, što uostalom vrijedi i za merkantilistu Colberta, a do određene razine i za Turgota. Sva trojica bili su savjetnici francuskih kraljeva: Luja XIV, Luja XV i Luja XVI, svi s promjenljivim uspjehom. Merkantilistička politika u režiji Colberta doživjela je neuspjeh, pored ostalog i zbog toga što je buržoazija u 18. stoljeću (u Francuskoj) toliko ojačala da ju je kočilo intenzivno miješanje države u privredne tokove. Mada je fiziokratizam kao teorija doživio veliki uspjeh, i to ne samo u Francuskoj, kratko vrijeme u kojemu su najprije Quesnay, a potom Turgot djelovali kao visoki državni čelnici nije dozvolilo neke dugoročne rezultate u ekonomskoj politici u Francuskoj u skladu sa stavovima te škole...

Anne Robert Yacques T u r g o t je ekonomski teoretičar i praktičar koji je, ako fiziokratizam razmatramo u širem smislu, jedan od dva velika predstavnika te škole. Međutim, kako se fiziokratizam u širem smislu može dijeliti na fiziokratizam u užem smislu (=Quesnay) i na učenje Turgota, koji se u odnosu na Quesnaya razlikuje u više aspekata, nije pogreška Turgota označiti kao osebujnu figuru koja se nalazi izvan okvira klasičnog fiziokratskog učenja. Npr.: Quesnay vjeruje u neophodnost monarhije, Turgot to negira; ekonomsku tematiku Quesnay promatra kroz kasne feudalne odnose, dok Turgot ima u vidu rast kapitalističkih odnosa.

Turgot je po profesiji državni službenik. Na istaknutom položaju intendanta u Limogesu vrlo je aktivan u privrednom pogledu. Tako primjerice vodi borbu za unapređenje poljoprivrede i drugih privrednih grana. Za vrijeme Luja XVI Turgot je ministar financija.

Glavno mu je djelo *Razmatranja o postanku i raspodjeli bogatstva*, ali objavljuje i druge radove ekonomskog karaktera; tako npr. *Pisma o slobodi žitne trgovine*.

I Turgot smatra da je poljoprivreda najkorisnija privredna djelatnost. U pogledu podjele društva na klase Turgot razrađuje Quesnayeve okvire, tj. trojnu diobu. Turgot baca težište na daljnje poddiobe kako klase poljoprivrednika na poduzetnike ili zakupnike i obične najamne radnike, sluge i nadničare, tako industrijske klase na manufakturne poduzetnike, vlasnike tvorničare, svih u posjedu velikih kapitala i obične rukotvorce koji nemaju ništa drugo osim svojih ruku. Vidi se da je Turgotova poddioba relativno bliska klasnoj podjeli za koju prediraju britanski klasici.

Turgot je značajan i zbog toga što se u njegovu opusu može naći jezgra buduće subjektivističke teorije vrijednosti. Iznosi naime ovu usporedbu: "Kada je divljak gladan, njemu je važniji komad divljači nego najbolja medvjeda koža, ali kada je njegova glad zadovoljena, medvjeda će mu koža postati dragocjena..." Tu

vrijednost koja je posljedica procjene pojedinca (subjektivna!) Turgot naziva estimativnom vrijednošću, i zaista ima određene srodnosti između tog njegova stava i kasnijih stanovišta subjektivističkih odnosno marginalističkih pravaca.

Vraćajući se ponovo na Turgota treba dodati kako je bio ministar samo dvije godine, jer je zbog svojih prijedloga stekao mnoge protivnike pa ga je kralj smijenio. Objavio je naime nekoliko ukaza protiv raznih privilegija.

Turgotovo mišljenje je još nekim važnim ekonomskim i pravnim kategorijama je ovo:

Najamnina mu je ograničena količinom sredstava koja je potrebna za održavanje radnika. A mehanizam koji najamninu zadržava na toj razini jeste konkurencija među samim radnicima. Vlasništvo po Turgotu nije vječna kategorija (kao kod ostalih fiziokrata) nego povijesna pojava. Renta ide zemljovlasniku (posljedica je privatnog vlasništva nad zemljom). Visina kamata treba biti barem tolika koliko bi prihoda donijela zemlja kupljena za taj kapital. Naglašava se: "u pravilu", jer bi kamata trebala biti nešto viša od rente. (Kamata = renta + naknada za rizik.) Industrijski i trgovački profit, po Turgotu, trebao bi biti nešto veći od kamate. (Profit = kamata + nagrada za rad poduzetnika...).

Mada smo naprijed skrenuli pažnju na odjeke fiziokratske škole u Dalmaciji, svrsishodno je učiniti i kratki osvrt na te odjeke u drugim našim krajevima. Krajem 18. stoljeća javlja se u središnjoj Hrvatskoj važan ekonomski pisac Josip Š i p u š, čije je djelo *Temelji žitne trgovine* objavljeno u Zagrebu 1796. god. U tom djelu Šipuš zagovara ekonomski liberalizam, posebno prikazuje dostignuća Adama Smitha, ali s njegovih stranica vidi se da je vrlo dobro poznavao koncepcije fiziokrata, posebno Quesnaya i francuskih prosvjetitelja. U središnjoj Hrvatskoj 1841. god. započinje izlaziti *Gospodarski list* u Zagrebu, oko kojega se sakupljaju pisci fiziokratske orijentacije. Nadalje, i kod poznatog slavonskog književnika Matije Antuna Reljkovića susrećemo simpatije za fiziokratske stavove o poljoprivredi i selu.

Fiziokratizam kako u praksi tako i u teoriji nalazimo i kod Slovenaca.

Posebno o Quesnayevoj "Ekonomsjoj tablici"

U svojim djelima *Planiranje proširene reprodukcije u socijalizmu* (Zagreb 1951) i *Proširena reprodukcija i metode analize* (Zagreb 1985) naš vodeći stručnjak za društveno planiranje Jakov Sirotković pored ostalog prikazao je i vrednovao i Quesnayevu *Ekonomsku tablicu*. Ističući da prema Quesnayu reprodukcija odnosno kružno kretanje započinje na kraju žetve, J. Sirotković najprije oslikava polazno stanje prije reprodukcije, te četiri faze samog procesa reprodukcije.

Polazno stanje je sljedeće: "Vlasnici imaju 2 milijarde livri u novcu, koje su dobili kao zakupninu i poreze u toku protekle ekonomske godine od proizvodne

klase. Proizvodna klasa ima 5 milijardi livri poljoprivrednih proizvoda proizvedenih u toku protekle godine. Sterilna klasa ima u vrijednosti 2 milijarde livri industrijskih proizvoda, koji su u toku protekle godine prerađeni..." (J. Sirotković, *Proširena reprodukcija i metode analize*, str. 9.)

Slijede četiri faze reprodukcije.

Prva faza: Vlasnici kupuju 1 milijardu poljoprivrednih proizvoda i 1 milijardu industrijskih proizvoda. Nakon završetka prve faze vlasnici imaju 1 milijardu livri poljoprivrednih te 1 milijardu livri industrijskih proizvoda. Proizvodna klasa ima 1 milijardu u novcu i 4 milijarde poljoprivrednih proizvoda. Sterilna klasa ima 1 milijardu u novcu i 1 milijardu u industrijskim proizvodima.

Druga faza: Poljoprivrednici kupuju za 1 milijardu industrijskih proizvoda; sterilna klasa kupuje za 1 milijardu poljoprivrednih proizvoda. Nakon završetka druge faze poljoprivrednici imaju 3 milijarde poljoprivrednih, 1 milijardu industrijskih proizvoda i 1 milijardu novca (sve izraženo u livrama). Sterilna klasa ima 1 milijardu poljoprivrednih proizvoda (preradić ih) i 1 milijardu u novcu.

Treća faza: Sterilna klasa kupuje drugu milijardu poljoprivrednih proizvoda. Nakon završetka treće faze "kod vlasnika se situacija ne mijenja; poljoprivrednici sada imaju 1 milijardu industrijskih proizvoda, 2 milijarde livri u novcu, koje su im potrebne da plate svoje obaveze klasi vlasnika, i 2 milijarde poljoprivrednih proizvoda, koje zadržavaju za sebe, za proizvodnju i osobnu potrošnju. Sterilna klasa ima sada 2 milijarde poljoprivrednih proizvoda, kojima će moći obnoviti proizvodnju industrijskih proizvoda i prehraniti sebe." (J. Sirotković, str. 9)

Četvrta faza: Vlasnici primaju 2 milijarde livri u novcu na ime zakupnine i porezâ (pri tome troše kupljene poljoprivredne i industrijske proizvode). Poljoprivrednici troše raspoložive poljoprivredne i industrijske proizvode, te uporedo s time obrađuju zemljište na temelju čega će se javiti novi "čisti proizvod". Preradom poljoprivrednih sirovina u industrijske finalne proizvode bavi se tzv. sterilna klasa. oslije svih četiriju faza stanje je identično stanju uoči prve faze reprodukcije.

Valja još jednom ponoviti da je Quesnayeva analiza pokušaj obuhvata jednostavne reprodukcije. I takav njegov obuhvat ima svojih dobrih (naravno i loših) strana. "Pozitivne strane Quesnayeva učenja i posebno njegova učenja o reprodukciji mogu se svesti na ovo: Quesnay je prvi ekonomist koji je prišao analizi reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala, i s time analizi društvene reprodukcije, razumijevajući pod time reprodukciju materijalne proizvodnje i reprodukciju odnosa, u koje stupaju ljudi u toj proizvodnji. - Quesnay je prvi ekonomist koji je razradio učenje o ekvivalentnosti razmjene u društvenim razmjerima. Na osnovi toga on je izveo zaključak, da promet - jer se u njemu samo razmjenjuju jednake vrijednosti za jednake vrijednosti - ne može biti izvor bogatstva i izvor stjecanja blaga. Izvor bogatstva može biti samo proizvodnja. On je tako prenio istraživanje političke ekonomije iz oblasti prometa u oblast

proizvodnje i time naučno srušio osnovna shvaćanja merkantilista. - Quesnay je prvi izrazio kategoriju 'čisti proizvod' kao rezultat proizvodnje. Istina, on nije smatrao, da se taj novi proizvod stvara radom, već da ga daje zemlja. Ali bez obzira na to, on je ukazao na taj pojam i njegov sadržaj, koji odgovara na to, on je ukazao na taj pojam i njegov sadržaj, koji odgovara kasnijem shvaćanju viška proizvoda i viška vrijednosti..." (J. Sirotković, str. 11.)

U pogledu loših strana Quesnayeva učenja svrsishodno je podsjetiti na sljedeće: "U Quesnayevim radovima, pa tako i u njegovoj 'Ekonomsjoj tablici' koja je, kao što je istaknuto, rezultat njegova cjelokupnog učenja, ima niz krivih shvaćanja i pogrešaka: Quesnay smatra, da se čisti proizvod stvara samo u poljoprivredi. Quesnay ubraja industrijalce i radnike u industriji u jednu klasu, a isto tako zakupnike i radnike u poljoprivredi...", itd. (J. Sirotković, str. 10.)

Od fiziokrata do suvremenih građanskih ekonomskih teorija

Bit će, nadamo se, svrsishodno u nekoliko riječi skrenuti pažnju na mjesto fiziokratske škole u razvoju ekonomske misli. Ako kao prvu relativno zaokruženu ekonomsku doktrinu računamo merkantilizam, tada bi jedna od mogućih sistematizacija ekonomske misli mogla biti sljedeća:

- I) merkantilizam i kameralizam
- II) fiziokratska škola
- III) engleska klasična politička ekonomija
- IV) maltuzijanstvo i neomaltuzijanstvo
- V) engleska ekonomska teorija između Ricarda i Marshalla: središnja figura - John Stuart Mill
- VI) historijska škola
- VII) subjektivistički pravci
- VIII) teorije državnog kapitalizma
- IX) teorije monopolističke konkurencije
- X) suvremene građanske ekonomske teorije.

Engleska klasična politička ekonomija, koja zajedno s fiziokratima i još nekim francuskim piscima, čini građansku klasičnu političku ekonomiju, obuhvaća prvenstveno tri velika predstavnika: Prvi od njih je William Petty koji je razradio primitivni oblik teorije radne vrijednosti. No Petty je značajan i zbog svojih doprinosa metodologiji ekonomskih istraživanja. U djelu *Politička aritmetika* pokazuje se kao dobar statističar, pa i neke vrste ekonometričar. Adam Smith, čije je životno djelo *Bogatstvo naroda* prvi put ugledalo svjetlo dana 1776. god., također zastupa teoriju radne vrijednosti. Ali u tome nije dosljedan, pa se u njegovu tekstu mogu susresti još neke teorije vrijednosti. Za našu temu bi svakako bio zanimljiv odnos Smitha i fiziokrata. U vezi s time ipak se može reći da, unatoč tome što je poznao fiziokratske spise, Smith predstavlja originalnog

ekonomskog mislioca. Izvjestan utjecaj fiziokrata na njega međutim ne može se zanemariti. David Ricardo (*Načela*, 1817) analizira visoko razvijene kapitalističke odnose, dominaciju industrijskog kapitala i jasnu polarizaciju buržoaskog društva radne teorije vrijednosti; posebno se bavio analizom diferencijalne rente.

Na učenje engleske klasične političke ekonomije djelovali su, dakako, društveno-ekonomski uvjeti. Engleska u vremenu između 1760. i 1825. godine prolazi kroz tzv. "prvu industrijsku revoluciju". Masovnija upotreba različitih strojeva i energetske uređaja u engleskoj privredi, bolje reći - industriji, silno povećava proizvodnost rada. Engleska se industrijska roba proizvodi, dakle, uz niže troškove proizvodnje negoli je slučaj na Kontinentu; Engleska prema tome dominira na svjetskom tržištu. Naravno, industrijska revolucija ima svoje "lice" i "naličje". Usporedo s njom slijede revolucionarne promjene u djelokrugu saobraćaja; ubrzanom tempom raste gradsko stanovništvo. Međutim dolazi do, makar i privremenih, tehnoloških viškova radne snage. Životni standard jednog dijela radnika u gradovima nije zadovoljavajući; već se tada oštro manifestiraju ekološki problemi...

Smith piše negdje u početnim stadijima prve industrijske revolucije, Ricardo pak u završnim. To se lijepo ogleda u mnogim njihovim stavovima. Smith bi se mogao označiti ekonomistom-optimistom, a Ricardo - ekonomistom-pesimistom.

Mada je između prvih izdanja Smithova *Bogatstva naroda* i Ricardovih *Načela* prošlo tek četrdesetak godina, u tom su se vremenu na evropskoj povijesnoj pozornici zbili mnogi sudbonosni događaji: izbijanje velike francuske buržoaske revolucije, era napoleonskih ratova s usponom i padom glavnog aktera, političke promjene sankcionirane na Bečkom kongresu i dr.

Inače, Smithovo *Bogatstvo naroda* dijeli se na 5 "knjiga", od kojih prve dvije obrađuju ekonomsku teoriju. Treća knjiga posvećena je ekonomskoj povijesti. (od pada Rimskog Carstva pa nadalje), četvrta čini povijest ekonomskih doktrina, a peta govori o financijsko-kreditnoj politici na nivou države.

Što se tiče R i c a r d a, naglasimo posebno da je svojim formulacijama odnosa između profita i najamnine i svojom teorijom rente otkrio ekonomske suprotnosti između društvenih klasa. U središtu njegove analize jesu: vrijednost, novac, kapital, raspodjela, realizacija, krize hiperprodukcije itd., a posebno zemljišna renta...

Thomas Robert M a l t h u s objavio je prvi put svoj čuveni *Esej o stanovništvu* 1798. god. U tom eseju Malthus izražava pesimističko gledanje u vezi s rastom stanovništva. Što se tiče društveno-demografskih prilika koje su svakako više ili manje Malthusu poslužile kao okvir za pisanje njegova eseja, u Engleskoj i Francuskoj bio je tada prisutan strah od ubrzanog rasta stanovništva, mada je kretanje stanovništva u tim dvjema zemljama bilo različito (u Engleskoj rast stanovništva, a u Francuskoj uglavnom stagnacija). Premda je industrijska

revolucija u Engleskoj u punom zamahu, kratkoročno gledano javljaju se problemi kao što su pored ostalog privremeni višak radne snage. U takvim prilikama Malthus u svom eseju (za koji se kao zanimljivost može dodati da je prvi put objavljen anonimno) polazi od dvaju početnih stavova:

- a) od tzv. prirodnog zakona stanovništva i
- b) od tzv. zakona opadajućih prinosa u poljoprivredi.

On zaključuje da stanovništvo raste geometrijskom progresijom, a sredstva za prehranu aritmetičkom. Prema tome, ako u određenom trenutku i postoji sklad između broja stanovnika i raspoloživih količina prehrambenih proizvoda, relativno ubrzo uslijedit će nesklad, koji će se s vremenom sve više zaoštavati. Malthus se inače bavio i drugim ekonomskim disciplinama, ali najpoznatiji je upravo po svojoj demografskoj teoriji. Ta je teorija doživjela žestoke kritike, ali su je, s druge strane, prihvatili i tako priznati ekonomski teoretičari kao što su npr. David Ricardo i John Stuart Mill.

Uostalom, nakon drugog svjetskog rata (ali i ranije) postoji i razvija se, s usponima i padovima, tzv. neomaltuzijanstvo kao doktrina rođena u sferi pokušaja praktične primjene koji slijede iz Malthusove demografske teorije. Na afirmaciju suvremenog neomaltuzijanstva (nakon drugog svjetskog rata) djelovale su dvije skupine činitelja:

- a) ubrzani rast stanovništva u cjelini, ali posebno u zemljama u razvoju i
- b) daljnje širenje razlika u stupnju razvijenosti između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju.

Pri tome se u okviru neomaltuzijanstva javljaju nove ideje, pa postoji više varijanata suvremenog neomaltuzijanstva, npr.:

- klasična u kojoj se suprotstavljaju porast stanovništva i proizvodnja prehrambenih proizvoda i
- novija u kojoj se proučava međuodnos: "porast stanovništva" - "ograničenost prostora".¹⁷

John Stuart Mill je bio osoba veoma širokih horizonata. Poznat je i kao filozof (pisac je djela *Induktivna logika*). Međutim sa stanovišta historije ekonomskih doktrina čuveno je njegovo djelo *Načela političke ekonomije*, objavljeno prvi put 1848. god. Tu, a i u drugim svojim ekonomskim radovima, promatra i ocjenjuje različite ekonomske kategorije u njihovoj međuzavisnosti. Tako npr. u prvom svesku svojih *Načela* Mill razlikuje tri faktora proizvodnje. To su: priroda, rad i kapital. U vezi s time po Millu se vrijednost čitave društvene proizvodnje dijeli između radnika, kapitalista i zemljovlasnika (zemljoposjednika) kroz odgovarajuće dohotke: najamninu, profit i rentu. Ove tri vrste dohodaka javljaju se naravno i kod ranijih ekonomskih pisaca, ali Mill daje svoje više ili manje originalno obrazloženje, a u vezi s vijednošću Mill zagovara ovo shvaćanje:

¹⁷ Alica Wertheimer-Baletić, *Demografija*, Zagreb 1982, str. 43-69.

“Da bi neka stvar mogla imati prometnu vrednost, ona mora ispunjavati dva uslova: da je *korisna* i da postoji izvesna *teškoća za njeno pribavljanje*. S obzirom na ovaj drugi momenat (teškoća pribavljanja) Mil sve stvari deli u tri grupe. U prvu spadaju po količini *apsolutno ograničene stvari*, kao što su umetnička dela starih majstora, retke knjige i slično; vrednost ovih stvari određuje se ponudom i tražnjom (kod Rikarda retkošću). U drugu grupu spadaju stvari *koje se mogu neograničeno proizvoditi*, i to bez povećanja troškova po jedinici proizvoda; vrednost ovih stvari određuju troškovi proizvodnje. U treću grupu spadaju stvari čija se proizvodnja također može neograničeno uvećavati, ali *samo sa više nego srazmernim povećanjem troškova proizvodnje po jedinici proizvoda*. Tu dolaze uglavnom poljoprivredni proizvodi. Njihova vrednost određuje se takođe troškovima proizvodnje, ali najvećim među troškovima pod kojim je proizveden i na tržište donet deo ovih stvari...”¹⁸

Što se dalje tiče odnosa prema kategoriji vrijednosti, svrsishodno je još istaći “da su, po Milu, troškovi proizvodnje determinanta vrednosti roba. Drugim rečima, Milova teorija vrednosti jeste *teorija troškova proizvodnje*. Ricardova teorija vrednosti, od koje je Mil pošao, jeste, međutim, *teorija radne vrednosti* (količina rada je determinanta vrednosti). Mil, u stvari, neosetno zamenjuje Rikardovu teoriju radne vrednosti svojom teorijom troškova proizvodnje. Vrednost rada zavisi od troškova proizvodnje. A u troškove proizvodnje, po Milu - i to je važno istaći - ulaze *najamnine i profit*, ali ne i renta.”¹⁹

Mill je bio i socijalni reformator, Njegovo citirano djelo *Načela političke ekonomije* ima podnaslov: “...s izvjesnom njihovom primjenom na socijalnu filozofiju”.

Historijska škola nastala je četrdesetih godina 19. stoljeća i specifični je odraz tadašnjih socijalno-ekonomskih prilika u njemačkim zemljama. Najveći joj je uspon u sedamdesetim godinama. Naziv je ova škola zaslužila po tome što se služi historijskom metodom; prikuplja naime i klasificira historijske podatke iz privrednog života. Negira se međutim postojanje objektivnih ekonomskih zakona. Drugim riječima, svaka zemlja ima svoje posebne putove ekonomskog razvoja. Obično se dijeli na stariju i mlađu varijantu, te tzv. “kulturno-historijski pravac”. Pri tome:

- za stariju historijsku školu je osnovna značajka negativan stav prema klasičarima;
- za mlađu historijsku školu je osnovna značajka - antisocijalizam;
- za kulturno-historijski pravac tipično je da se u okviru njega pišu djela mješovitog sadržaja, npr. sociološko-ekonomsko-pravnog karaktera...

Kao primjer pisca iz redova historijske škole mogli bismo spomenuti

¹⁸ Obren B l a g o j e v i ć, *Ekonomске doktrine*, Beograd 1971, str. 130.

¹⁹ Branislav Š o š k i ć, *Ekonomске doktrine*, Beograd 1983, str. 105.

sociologa i ekonomskog teoretičara Maxa W e b e r a. Na stranicama svog, izgleda, najpoznatijeg djela *Protestantska etika i duh kapitalizma* Max Weber analizira međuodnos između protestantizma s jedne te razvoja zapadnog kapitalizma s druge strane.

Prema njemu, kao osnovni okvir kapitalističke prakse mogao bi se označiti tzv. "duh kapitalizma", tj. niz etičkih načela i vrijednosti. Po Maxu Weberu taj "duh kapitalizma" nije samo metoda stjecanja novca, već način života u kojemu su obaveze na prvom mjestu u hijerarhiji vrijednosti. Max Weber je zbog toga mogao utvrditi da je asketski protestantizam bitno pridonio razvoju duha i prakse kapitalizma. On dalje smatra da je protestantizam, konkretnije govoreći, stimulirao neka glavna svojstva kapitalističke industrije, i to: a) standardizaciju proizvodnje i b) specijaliziranu podjelu rada. Od primarne važnosti nadalje su restrikcija u trošenju, štednja i ponovna ulaganja. Max Weber skreće pažnju na to, da je asketski protestantizam prethodio rastu zapadnog kapitalizma i snažno pridonio ne samo postanku već i bujanju tog kapitalizma. Međutim Weber ne tvrdi da je protestantizam bio jedinim uzrokom kapitalizma, jer ističe da su na razvoj kapitalizma djelovali mnogi činitelji. Weber ulazi u članstvo historijske škole pored ostalog zbog toga što je bio uvjeren da će se osigurati znanstvena objektivnost ukoliko se u analizi široko zahvate povijesne pojave i procesi. Pri tome se služi metodom "idealnih tipova", da bi se lakše proučila neka povijesna cjelina. Weber prema tome ne bi bio zagovornik teorije dominantnog faktora, već pristalica sociološkog pluralizma. Pri tome su njegove preokupacije proučavanje ekonomskih, pravnih i religioznih pojava, potom birokracije, klasa i sl.²⁰

Sljedeći ekonomsko-doktrinalni smjer je subjektivističkog karaktera. Pod subjektivističkim pravcima podrazumjevaju se u pravilu tri podskupine:

I) psihološka škola,

II) matematički pravac i

III) Alfred Marshall, poznati engleski ekonomist čije djelo *Principi ekonomike* iz 1890. god. predstavlja jedno od kapitalnih djela svjetske ekonomske znanosti.

Što se tiče psihološke škole, vrijedi naglasiti sljedeće: "Oni" (tj. predstavnici austrijske psihološke škole) "stavljaju kategoriju vrednosti u centar svog ispitivanja. Potpuno *napuštaju* princip *radne* vrednosti i u objašnjavanju vrednosti roba polaze od psiholoških momenata, od *subjektivne* ocene pojedinaca kao *potrošača*. Zbog toga se ova škola zove psihološka ili subjektivistička škola, a teorija vrednosti koju ona zastupa naziva se teorijom subjektivističke vrednosti, za razliku od teorije objektivističke vrednosti (teorija radne vrednosti i teorija troškova proizvodnje)."²¹

²⁰ Michael H a r l a m b o s, *Uvod u sociologiju*, Zagreb 1989, str. 445-447.

²¹ Š o š k i ć, nav.dj., str. 245-246.

Matematički pravac, iskazan o Lozanskoj školi, obuhvaća vrlo poznata imena kao što su Léon Walras i Vilfredo Pareto. "Ukratko rečeno, osnovna karakteristika ove škole je stvaranje tzv. čiste ekonomije i primena matematičke logike u formi principa algebarskih računa. Valrasova "čista ekonomija" je, u stvari, teorija cena koja pretenduje da čitavu ekonomsku teoriju svede na izučavanje celine međuzavisnih tržišta koja stalno teže ka stanju opće ravnoteže."²²

Marshall sa sljedbenicima naziva se koji puta i neoklasičnom školom. Pored ostalog Marshall je pokušao sintetizirati stavove engleskih klasičara sa stavovima marginalista.

Ponuda i tražnja (troškovi proizvodnje i korisnost) učestvuju u određivanju vrednosti odnosno cene robe. Pri tome oba faktora u osnovi imaju isti značaj, ali elemenat *vreme* taj značaj unekoliko menja. Naime, ukoliko je posmatrani period kraći utoliko je veći značaj tražnje a ukoliko je posmatrani period duži utoliko je veći značaj ponude. Zato su, po Maršalu, u jednom dovoljno dugom roku troškovi proizvodnje (koji deluju na strani ponude) u stvari jedina determinanta vrednosti odnosno cena. Cene će se u dugom roku kretati, oscilirati, oko troškova proizvodnje. Sa gledišta ovog faktora, tj. vremena, mogu se razlikovati tri perioda: vrlo kratak, kratak i dug period. U vrlo kratkom periodu (Maršal kao primer uzima jedan dan) dominantnu ulogu igra tražnja, naročito kad je u pitanju lako kvarljiva roba, jer je ponuda, tj. količina dobara data, ona se ne može povećati; ravnoteža koja se u tom periodu formira, jeste *trenutna ravnoteža*, a cene koje ovom periodu odgovaraju jesu tržišne cene. U drugom, kratkom periodu (Maršal kao primer uzima jednu godinu) moguće je do izvesne mere prilagoditi proizvodnju, tj. ponudu, zahtevima tražnje, smanjiti je ili povećati, ali samo pri istom obimu radne snage i kapitala; cene koje odgovaraju ovom periodu jesu *normalne cene za kratak period*. Najzad, dugi period, od nekoliko godina, na primer, odlikuje se time što je u njemu moguće proširiti proizvodnju putem povećanja svih njenih faktora; cene koje odgovaraju ovom periodu jesu *normalne cene za duge periode*."²³

U svojoj knjizi *Povijest ekonomske analize* Joseph A. Schumpeter vrlo visoko ocjenjuje teorije korisnosti.²⁴

Godine 1929. i dalje, kako je poznato, izbija najprije u Sjedinjenim Američkim Državama a zatim i u drugim zemljama velika svjetska ekonomska kriza. U borbi protiv nje javlja se državni intervencionalizam. Teoretsko obrazloženje državnog kapitalizma daje John Maynard K e y n e s, čije je najpoznatije djelo *Opća teorija zaposlenosti* iz 1936. god.

Nekako u isto vrijeme javljaju se i poznate analize monopolističke

²² Š o š k i ć, nav.dj., str. 248.

²³ B l a g o j e v i ć, nav. dj., str. 386.

²⁴ S c h u m p e t e r, nav. dj., sv. 2, str. 881-897.

konkurencije. Tu su poznata imena: J. Robinson i E. Chamberlin. (O tome je kod nas pisala Gordana Konstantinović, *Teorija monopolske konkurencije građanskih ekonomista*, Savremena administracija, Beograd.)

U vezi s Keynesom Adolf Dragičević u svojoj zapaženoj knjizi *Razvoj ekonomske misli* (Zagreb 1987, str. 225) piše: "Za Keynesovo ime vezana je cjelokupna moderna građanska makroekonomska teorija... U početku se pretežno orijentirala na istraživanje problema nezaposlenosti, ekonomskih kriza i privrednih ciklusa, a u novije doba - koje karakterizira stanje povoljne privredne konjunktura i uspona bez veće nezaposlenosti - na proučavanje problema stabilnosti novca, inflacionih tendencija i ekonomskog razvoja. - Kao važan doprinos kejnzijanske škole ističe se gledište po kojem nezaposlenost nastupa onda kada štednja nije apsorbirana novim investicijama. Ljudi odlučuju koliki će dio svojega dohotka potrošiti a koliko uštedjeti (sklonost potrošnji). Oni nadalje odlučuju da li će držati svoju uštedu u likvidnom obliku, kao gotovinu ili njen ekvivalent, ili će neposredno ili posredno investirati (sklonost likvidnosti). Da privreda ne bi zapala u stanje stagnacije i da ne bi došlo do oštrih depresija privrednih ciklusa i masovne nezaposlenosti, kapitalistička država mora stimulirati potrošnju ili kreirati investicije da bi osigurala punu zaposlenost..."

U vezi s Keynesom dobro je upozoriti na to da je njegova analiza makro-karaktera, za razliku npr. od tradicionalne maršalijanske mikro-analize.

U središtu pažnje tzv. "post-kejnzijanstva" nalaze se socijalno-ekonomske kategorije kao što su: potrošnja - štednja - investicije (međudnos), multiplikator investicija, načelo akceleracije, analiza deflacionog i inflacionog jaza (također i teorije inflacije), fiskalna i monetarno-kreditna politika...

Može se nadalje istaći, kako su u suvremenijim građanskim ekonomskim teorijama uslijedile sinteze najpozitivnijih elemenata iz više ekonomskih škola. Jedna takva, i to vrlo priznata sinteza jeste ona između post-kejnzijanske makro-ekonomske i post-maršalijanske neo-klasične ekonomske analize.

Prelazeći s nekoliko riječi na najnovije građanske ekonomske pisce zaslužuju da prvenstveno budu spomenuti: John Kenneth Galbraith i njegovo poznato djelo *Nova industrijska država*, naš prijevod 1978), P.A. Samuelson (*Ekonomska čitanka*, naš prijevod 1975), Michael Bruno (protagonist tzv. heterodoksnog modela u borbi protiv inflacije u Izraelu) itd.

Jedna od veoma značajnih figura suvremene građanske ekonomske teorije je svakako Joseph A. S c h u m p e t e r, kojeg smo već imali prilike više puta citirati u prethodnom tekstu. Njegovo navedeno djelo *Povijest ekonomske analize*, u originalu prvi put objavljeno 1954. god. a na naš jezik prevedeno 1975, je kapitalno ekonomsko-povijesno i ekonomsko-teoretsko djelo. Uz naš prijevod Slobodan Štampar napisao je predgovor u kojemu je pored ostalog naglasio: "Između ekonomske misli i političke ekonomije, s jedne strane, i ekonomske analize, s druge strane, postoje goleme razlike. Prva dva oblika misli pokazuju

samo relativnu povijesno određenu važnost, dok ekonomska analiza pokazuje napredak prema sve većoj, apsolutnoj istini, koji započinje već negdje kod starih Grka pa ide sve do najnovijih teoretičara. Čitava povijest ekonomske analize prikazana je tako kao neprekidan napor k sve potpunijoj i istinitijoj znanosti, kao tehnički napredak u ekonomskoj logici...²⁵

Slobodan Štampar iznosi svoje stanovište u vezi s time i piše: "U prvom redu, ekonomska se misao nije razvijala u tako uzlaznoj liniji kao što to želi prikazati S c h u m p e t e r..." I dalje: "... S c h u m p e t e r promatra povijest ekonomske misli kao razvoj ekonomske logike s Walrasovim sistemom kao zasad završnom točkom..."

Razumljivo je stoga da su Schumpeterove ocjene pojedinih ekonomista u izvjesnim slučajevima ponešto drugačije negoli je to kod većine pisaca pregleda povijesti ekonomskih doktrina. "U S c h u m p e t e r o v i m rukama naročito je tešku sudbinu doživio R i c a r d o, a u nešto manjoj mjeri S m i t h. R i c a r d o poglavito zbog toga što je zastupao radnu teoriju vrijednosti, pa je, po autorovu mišljenju, skrenuo ekonomsku nauku na krivi put. Ne osporava se samo njegov utjecaj na daljnji razvoj ekonomske misli, već mu se oduzima važnost kao prvorazrednog ekonomskog teoretičara... Uspoređujući ga s Thünenom, autor kaže: '... Thüvena treba staviti iznad Ricarda...' Smith se stavlja uz bok s Turgotom i Beccariom i općenito se dovodi u sumnju njegova originalnost."²⁶

Drago Buvač u svojoj knjizi *Ekonomika sa srcem*, Zagreb 1990, knjizi koja nosi podnaslov "Američki ekonomisti za jugoslavensku upotrebu", analizira profil i stajalište osam izabranih ekonomista, čiji znanstveni i stručni interes nije samo "čista" ekonomska teorija (politička ekonomija) već i (ili) ekonomika odnosno ekonomska politika. Osam ekonomista o kojima je riječ, jesu:

1. Jeffrey Sachs,	5. Henry Rosovsky,
2. Paul Krugman,	6. Abram Bergson,
3. Martin Weitzman,	7. Janos Kornai i
4. Lawrence Summers,	8. Paul Samuelson.

Navedeni ekonomisti bave se brojnim aktuelnim temama; jednima su u središtu pažnje hiperinflacija i dugovi, drugima pak - stagnacija i tržište rada. Pojedine između njih privlače specifične teme (npr. izvanredno brzi privredni uspon Japana...). Atraktivne teme su i socijalizam i tržište, itd. Svakako je najpoznatije ime među njima Paul S a m u e l s o n, o kojemu je nekoliko riječi već prije kazano. (Za osnovnu orijentaciju o tim ekonomistima upućujemo prije svega na "Uvod, ujedno i zaključak" u: Drago Buvač, *Ekonomika sa srcem*, nav.izd., str. 7-11.)

²⁵ Slobodan Š t a m p a r, predgovor citiranoj knjizi J. Schumpetera, sv. 1, str. VI.

²⁶ Š t a m p a r, nav. dj., str. VII.

* * *

Na kraju još jednom naglasimo da su mnoge kasnije ekonomske škole do određene razine preuzele neke poglede fiziokratskih pisaca, dalje ih razradile, dopunile i uključile u svoje znanstvene sisteme. Posebno su to činili pojedini istaknuti ekonomski teoretičari. Tako je, primjerice, jedna od zajedničkih crta fiziokrata i A. Smitha stav o harmoniji interesa u kapitalističkom društvu. (D. Ricardo međutim već ističe oštar sukob interesa npr. između industrijalaca i zemljovlasnika u Engleskoj.) Što se tiče dodirnih točaka između Quesnaya i Malthusa, "njegova (tj. Quesnayeva) teorija stanovništva anticipira Malthusovu teoriju u svim bitnim dijelovima..."²⁷ Veoma su, prema Schumpeteru, značajna Turgotova izlaganja o temama: "Kapital, štednja, investicije". U vezi s kapitalom, "Turgot" je "dao obrise odgovarajuće teorije kapitala..."²⁸ U vezi sa štednjom, "Turgot je očigledno raskinuo s tradicijom nesklonosti štednji koja je vladala u njegovom krugu..."²⁹

U pogledu investicija, "Turgot kaže, bar u slučaju poduzetništva, da se uštede smjesta pretvaraju u kapital..."³⁰

Na temelju toga Schumpeter ocjenjuje: "Turgotu se mora pripisati zasluga za prvu ozbiljnu analizu ovih pojava. - Treba zabilježiti dvije stvari... Prvo, pokazalo se da je usprkos čestim kritikama Turgotova teorija gotovo nevjerojatno krepka. Dvojbeno je da li je Alfred M a r s h a l l došao dalje od nje, a sigurno da J. S. M i l l nije. Böhm-Baverk joj je, bez sumnje, dodao mnogo novoga, ali se on u biti slagao s Turgotovim tvrdnjama. Drugo, ne samo da je velika većina ekonomista prihvatila tu teoriju, nego ju je prihvatila bez rezerve..."³¹

Vrijedi istaći kako se Turgot visoko cijeni i u sociološkoj literaturi. Rudi Supek u vezi s time piše: "Ideju o razvitku ljudi odnosno civilizacije u stadijima ili fazama preuzeli su i oni mislioci koji su težili tome da pronađu neke opće zakone razvitka ljudskog društva. Tako poznati teoretičar fiziokrat T u r g o t ... tumači društvene promjene i kulturni razvoj na sličan način kao i suvremeni sociolozi. On smatra da je glavni uzrok nepokretnosti i stagniranju u razvoju jednog društva njegova izolacija, a najdinamičniji faktor društvenog razvitka da su dodiri među kulturama, bez obzira na to zbivaju li se uslijed trgovine, migracija ili ratova. Razvitak civilizacije, drži T u r g o t, zavisi prvenstveno od gomilanja iskustava i spoznaje, a s njihovim gomilanjem ubrzava se stopa progressa. On je

²⁷ S c h u m p e t e r, nav.dj., sv. 1, str. 193.

²⁸ S c h u m p e t e r, nav.dj., sv. 1, str. 268.

²⁹ S c h u m p e t e r, nav.dj., sv. 1, str. 269.

³⁰ S c h u m p e t e r, nav.dj., sv. 1, str. 269, bilješka br. 2.

³¹ S c h u m p e t e r, nav.dj., sv. 1, str. 270.

anticipirao poznati C o m t e o v ... 'zakon' o tri faze intelektualnog razvitka čovječanstva. U prvoj fazi ljudi su objašnjavali događaje kao djelovanje volje nevidljivih bića (dakle teološki), zatim su filozofi pokušali da ih objasne na osnovu nekih apstraktnih izraza kao što su esencije i moći (dakle metafizički), i tek u trećoj fazi postavljaju hipoteze o odnosima koje provjeravaju pomoću iskustva i eksperimenata (dakle na znanstveni ili pozitivni način)."³²

S obzirom na svoje veličanje poljoprivrede i sela fiziokrati se ukazuju i kao jedan od izvora za buduće osamostaljivanje sociologije sela kao specifične granske sociologije.³³

---

³² Rudi S u p e k, *Sociologija*, Zagreb 1985, str. 18.

³³ Cvetko K o s t i ć, *Sociologija rada*, Beograd 1969, str. 47-48.

Literatura:

- Franco Baras, *Iz memoara maršala Marmonta*, Split 1977.
- Angelo Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano 1944.
- Angelo Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Rim 1953.
- Obren Blagojević, *Ekonomске doktrine*, Beograd 1971.
- Aleksandar Bogunović, Mate Crkvenac, Soumitra Sharma (ur. Soumitra Sharma), *Osnove ekonomike narodne privrede*, Zagreb 1991.
- Adolf Dragičević, *Leksikon političke ekonomije*, sv. I-II, Zagreb 1965.
- Adolf Dragičević, *Razvoj ekonomske misli*, Zagreb 1987; *Ekonomisti 17. i 18. stoljeća*, Zagreb 1952.
- Miroslav Glas, Bogomir Kovač, Zlatan Reić (ur. Bogomir Kovač), *Ekonomija i politika tržišnog društva*, Split 1991.
- Boris Jurić, "Zadranin Šime Grisogono - jedan od naših prvih pisaca s područja ekonomije", *Narodni list*, Zadar, 25. studenoga 1972.
- Boris Jurić, "Benko Kotruljić", *Zadarska revija*, Zadar, br. 2, 1973.
- Boris Jurić, "Ekonomski pisci N. V. Gučetića", *Zadarska revija*, Zadar, br. 5-6, 1975.
- Boris Jurić, "Stari dubrovački ekonomski pisci", *Naše more*, Dubrovnik, br. 1-2-3, 1979.
- Boris Jurić, "Merkantilistička doktrina u djelima južnoslavenskih pisaca", *Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru*, sv. II-III, 1980-1981.
- Boris Jurić, "Šimun Grisogono i njegov 'Obogaćeni trgovac' ", *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984.
- Boris Jurić, "Ekonomska historija i politička ekonomija", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 28(15), Zadar 1989.
- Boris Jurić, "Merkantilizam i južnoslavenski merkantilizam", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 29(16), Zadar 1990.
- Gavro Marjanović, "Mihajlo V. Vujić - prvi istoričar ekonomske misli naših naroda", *Ekonomist*, Zagreb, br. 3-4, 1972.
- Mijo Mirković, *Izabrani ekonomski radovi*, sv. I-IV, Zagreb 1979.
- Stjepo Obad, "Neke karakteristike stanja i kretanja na dalmatinskom selu od sredine 18. stoljeća do prvoga svjetskog rata", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 26(13), 1986/87.
- Stjepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.
- Ivan Pederin, "Fiziokratski pokret u Dalmaciji", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, X, 1984, 1-2.

Lazar Pejić, *Jugoslavenski merkantilisti*, Beograd 1988.

Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980.

Šime Peričić, "Ekonomski pisci Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike", *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15 - 20. stoljeća*, Zagreb 1984.

Eric Roll, *Povijest ekonomske misli*, Zagreb 1956.

Dušan Sabolović, *Historija političke ekonomije*, Zagreb 1972.

Paul A. Samuelson, *Ekonomska čitanka*, Zagreb 1975.

Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, sv. I-II, Zagreb 1975.

Jakov Sirotković, *Planiranje proširene reprodukcije u socijalizmu*, Zagreb 1951.

Jakov Sirotković, *Proširena reprodukcija i metode analize*, Zagreb 1985.

Vladimir Stipetić, "Ekonomisti starog Dubrovnika", emitirano na I. programu Radio-Zagreba, u emisiji Radio-sveučilište, 17. svibnja 1974.

Vladimir Stipetić, "Ekonomska misao u starom Dubrovniku", *Zbornik radova Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu u Dubrovniku*, sv. I/1975.

Vladimir Stipetić, *Poljoprivreda i privredni razvoj*, Zagreb 1969.

Branislav Šoškić, *Ekonomske doktrine - s prilogom Lazara Pejića*, *Razvoj jugoslavenske ekonomske misli*, Beograd 1983.

Josip Vidaković, "Kraljski Dalmatin u funkciji razvoja", zbornik *Novinarstvo u funkciji razvoja*, Vinkovci 1990.

Josip Vidaković, *Razvoj i uloga novinstva na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru u XIX. stoljeću*, doktorska disertacija, Zadar 1988.

Nikola Vučo, *Državna intervencija u privredi*, Beograd 1975

*Boris Jurić: PHYSIOCRATIC SCHOOL AND LATER DEVELOPMENT OF
THE ECONOMIC THOUGHT*

S u m m a r y

Author gives an estimation of the achievements of the physiocratic school which was active in France between 1748. and 1780. Then he gives an overview of the influence of the physiocratic school in our regions, especially in Dalmatia. He also gives a short review of the later development of the economic thought (English classical political economy, Malthus, J.S. Mill, historical school, subjectivistic approaches, theory of the state capitalism, theory of monopolistic competition, contemporary economic theory). At the end the author stresses that many economic schools of later date overtook to some extent some of the views of the physiocratic writers, elaborated them and made them part of their scientific systems.